

Události listopadu 1989 — Historická zkoumání

Hanka, Josefína, Míša a Jakub

3. března 2008

Ve světle smyslových fakt (protože ani Berd'ajev tato nepopírá, pouze zpochybňuje jejich samojedinnost) se jeví, že termín „revoluce“ nevystihuje vhodně společenskou změnu v listopadu a prosinci roku 1989, a proto se budeme držet označení „listopadové události“.

Faktografický úvod (Fína)

Pád komunistického režimu v Československu přímo souvisel se změnami probíhajícími na mezinárodní úrovni, především se změnami v SSSR iniciovanými M.S. Gorbačovem. Ztráta jistoty, autority v podobě Moskvy vedla komunistické funkcionáře ke znepokojení, bezradnosti a nakonec k rezignaci. Mocenské struktury se začaly rozpadat.

Vyhrotil se generační konflikt, kdy „starší“ odmítali akceptovat podíl zodpovědnosti za vývoj v roce 1968 a následující krok a následující krok, tzv. normalizace. (Přestože tuto „starší elitu“ do pozic vynesl právě vývoj po roce 1968.) Mladší funkcionáři se s pomocí alibi svého věku distancovali od jakékoli zodpovědnosti za minulost, třebaže právě od ní v podstatě odvozoval svůj současný (tj. do listopadu 1989 trvajícím) oceánský mandát. Pokud se obě skupiny byly schopné na něčem shodnout, byly to individuální ambice jejich příslušníků u moci setrvat.

Kolaps byl předznamenán ztrouchnivěním její ideologie, která přestala být smelujícím pojítkem strany. To mělo vliv už rostoucí nejednotnost strany.

„Podle mě byla viníkem nečinnost a neakceschopnost nahoře i dole, řekl bych, ta nečinnost, kterou jsem vyjádřil v tom dneska neustále opakovaném a vysmívaném, že předsednictvo, když nebude mít podporu dole, bude jako kůl v plotě.“ (Někdejší generální tajemník Miloš Jakeš)

Opozice se u nás zaktivizovala také až v souvislosti se změnami v Sovětském svazu, její význam byl proto řadou komunistických funkcionářů často snižován. Opozice představovala faktor, který sice nedokázali a ani se nesnažili věcně analyzovat, avšak jehož sledováním a potlačováním zaměstnávali podstatnou část svých výkonných a represivních složek.

Národní mýtus (Hanka)

Český národ, jeden z nejdemokratičtějších národů v Evropě (viz. první republika, masarykovská doba jako doba blahobytu, první republika – ráj), odstartoval jako první revoluci, převrat, který rozložil celý východní blok. Češi jsou schopni táhnout za jeden provaz, protože jejich národ je velmi starý, stojí na pevných kořenech. Existuje polarita národu a státu. Těmi druhými jsou státníci, kteří

bojují proti národu z nařízení “Rusáků“, těch zlých, jež si podmanili český národ. Vlna demonstrací, která se v závěru roku 1989 zvedla, volala především po svobodě národa, převažoval nacionalismus, vzpoura proti socialismu – věci implantované nám, tradičním demokratům. Státníci, úředníci i ostatní činovníci, stejně jako represivní síly (policejní jednotky zasahující proti studentům na Národní třídě) nepatří k národu, radí se k těm cizím, jsou nástrojem moci, která bojuje proti českému národu. Demonstrace na Národní třídě byla pokojným protestem, jelikož Češi jsou mírumilovný a kulturní úrovní, není krvežíznivý. Policie, prodloužená ruka “posluhovačů Rusáků“, zasáhla brutálně, protože s národem, kulturním a kultivovaným, nemá nic společného. Češi jsou na vyšším stupni vývoje, používají mnohem sofistikovanější formy boje. Češi jsou kulturní. Proto se také revoluce, naše sametová revoluce, obešla bez větších násilností a předání moci proběhlo neklidněji a nejrychleji ze všech zemí.

Eliasův civilizační proces (Míša)

Převaha odstředivých sil Pád komunismu způsobilo převážení odstředivých sil ve straně nad královským systémem, který se rozcházel se socialistickým politickým kolektivismem. Strana byla roztříštěna a poznamenána skupinkařením v ústředním výboru. Jednotliví členové totiž usilovali o totální nadvládu nad celkem (kterou nelze identifikovat s pozicí generálního tajemníka), místo aby mezi sebou soutěžili o přízeň krále. Osobnost tajemníka Jakeše byla natolik slabá, že namísto silného vládce představovala loutku, se kterou hýbaly jednotlivé proudy ve straně.

Královský mechanismus Co drželo stranu tak dlouho konzistentní? Byl to především královský mechanismus v podobě Gotwalda, Novotného či Husáka. Princip spočívá v silné osobnosti panovníka (v našem případě generálního tajemníka), který uvede všechny ovládané jedince (zde členové strany aspirující na vyšší funkce) do vztahu soupeřů a tím zajistí, že nikdo z nich se nestane tak silný, že by ho ohrozil, neboť se všichni vyčerpávají vzájemným bojem. Panovník zároveň nezapomíná neustále rozdělovat privilegia a statky (zde různé funkce a s nimi spojené výhody), vždy však dbá na vyváženost, jednou podpoří toho a jednou onoho a tím všechny nadále udržuje v nejistotě, napětí a oddané poslušnosti, nikdo nezná dne ani hodiny, kdy upadne do nemilosti. Všichni stojí vzhledem k panovníkovi v závislém postavení. Jednotlivé soupeřící strany se nikdy nemůžou porazit, neboť v okamžiku, kdy se situace zdá nevyvážená, vladař okamžitě zasáhne. Socialistický kolektivismus, v němž se na důležitých rozhodnutích usnází ústřední výbor jako celek (navíc pokud možno jednomyslně, aby se předstírala jednota), královský mechanismus ignoruje, a musel tak zákonitě selhat.

Jakeš neschopen kralovat Jakeš však v roli krále selhal (podle předchozího odstavce toto selhání muselo stejně někdy přijít). Neudržel svůj „dvůr“ v nejistotě a nechal sebou manipulovat; pouze tlumočil názory jednotlivých klik a pozbyl jakékoliv konzistence. Deklarovaná ideologická nadřazenost nad vymyšlenou opozicí se rozplynula. Strana se rozkládá zevnitř. Občané cítili, tento rozklad, ale nereagovali, dokud je k tomu nenabádali „umělci“ v televizi. Listopadové události následovaly spíše přirozený vývoj, v němž klíčovou roli nesehrál

ani disent (podle některých výpovědí se strana Charty ani v nejmenším neobávala, věděla, že se jedná pouze o úzkou skupinu intelektuálů, která nemá šanci ovládnout masu) ani řadoví občané, nýbrž přirozeně vyústila z krize královského principu ve straně.

Monopolní mechanismus Dalším mechanismem, který s komunismem úzce souvisí, je mechanismus monopolní. Funkční absolutistický stát (v našem případě komunistická totalitní ideologie) nutně drží ve svých rukou všechny prostředky násilné moci a daní. V okamžiku, kdy se tak stane, vítězí definitivně dostředivé síly nad odstředivými. Panovník drží stát pevně v rukou. Proces monopolizace vychází z vyvážených konkurenčních bojů, tento rovnovážný stav je však dlouhodobě neudržitelný, nakonec tedy nutnou selekcí projde pouze nejzdatnější a ten se chopí moci. Tak se ujímá působnosti královský mechanismus.

Existují následující monopoly:

- **Represní** (v našem případě Lorentzova SNB) poskytuje pocit jistoty a možnost potlačit jakékoliv případné excesy.
- **Vládní** (Adamcova vláda) zajišťuje nutné finance na vydržování státu z daní, které vláda přerozděluje do ostatních kategorií.
- **Informační** (StB) sbírá údaje o jednotlivých funkcionářích a mezinárodních vazbách.
- **Ideologický** (generální tajemník a příslušný odbor) vysvětluje současnou situaci (Jakešovy projevy) a zajišťuje legitimitu systému.

Má-li každý z těchto obrovských monopolů v rukou jiný člověk, navrací se společnost opět do stádia konkurenčního boje a souboje odstředivých a dostředivých sil. Odpadá nutná seberegulace všech přirozených afektů podmiňovaná tlakem monopolizované represivní složky státu. Lidé tedy mohou dát průchod svým frustracím a případné nakumulované agresivitě.

Listopadové události umožnila celková krize strany, zánik královského mechanismu a protichůdné síly jednotlivých monopolů. Zároveň se zdá, že si tajemník Jakeš neuvědomil technologickou stránku moci a neprohlédl divadlo „lidové demokracie“. Listopadové události lze rovněž považovat za důsledek neexistence společenského diskursu, kterým se měla stát tzv. socialistická zákonitost a z ní vyplývající ideál nového člověka, který se pochopitelně nesplnil.

Listopad z pohledu Berd'ajevovy filosofie dějin (Jakub)

V nehlubším významu nelze zkoumat listopadové události jako soubor údajů o aktivitě ústředního výboru ani jako zásadní obrat v demografických trendech. Naopak se musíme pokusit uchopit dějiny jako celek a hledat jejich vztah k nám, jejich vnímatelům. Ukrývá-li se totiž v dějinách nějaký smysl, musí být nutně ukončené a tedy vnímatelné ([5] 137), čímž se podobají pozemskému životu člověka. Prostřednictvím této myšlenky lze proto člověka propojit s dějinami a nevysekávat ho z nich, jak se o to snažily některé směry. Pokusím se zde ukázat, jak se chápání listopadové změny přímo odráží na chápání sebe sama, tj. že existuje vztah mezi osobními a „velkými“ dějinami. Začneme ukotvením této metody ve vztahu ke klasické Husserlovi práci, za jejíž hlavní téma považuji vztah já a světa:

Převzetím úkolu sjednocení (filosofických) dějin je jako osobní nutnost plněna i nutnost nadosobní, neboť úkol lidstva je intencionálně implikovaný ve vlastním úkolu osobního života. ... Není nejmenší pochybnosti o tom, že se musíme zhloubat do historických zkoumání, máme-li pochopit sebe samy jako filosofy i to, co se má v nás zrodit jako filosofie. Můžeme k tomu i jednodušeji a zároveň zprvu v zobecnění říci, že takové zamýšlení, o němž je řeč, je zvláštním případem onoho radikálního sebeujasnování, při němž se člověk jako osoba pokouší zamyslet nad posledním smyslem své existence. [4] 551–552

Husserl tedy vyzdvihuje nutnost dějného zkoumání k pochopení vlastního ducha (pokud jeho úvahu rozšíříme mimo filosofii) a postuluje jejich provázanost. Tento předpoklad využijeme pro výstavbu naší reflexe listopadových událostí; identifikujeme totiž odpovídající dějinnost státního převratu a osobní prožitků ve vývoji já. Dalším vodítkem nám budiž Berd'ajevova úvaha o filosofii dějin. Ačkoliv Berd'ajev vychází k křesťanského myšlení,¹ dospívá k podobným závěrům jako Husserl, který označuje za výchozí pozici nejpevnější půdu poznatků získaných fenomenologickou epoché:

Vezmeme-li v potaz osudy národů, osudy lidských společenství, osudy jednotlivých kultur v dějinách, uvidíme, že všechny tyto společnosti a všechny národy procházejí ve svých dějinách různými obdobími — obdobími zrodu, dětství, dospívání, nejvyššího rozkvětu a konečně obdobími stárí, chřadnutí, odkvétání a smrti. [5] 138

Základy našeho pojetí se už osvětlují: Dějiny českého národa vnímám jako svůj vývoj. Dnešnímu náhledu, domnívám se, jsou obrozenecké mystifikace docela cizí; naopak lze pozorovat zásadní rozdíl mezi habsburskou monarchií, masarykovskou republikou a následnou lidovou republikou. Dělicím bodem zůstává v tomto ohledu válka jako odstrašující imperativ² a následné komunistické procesy. Národ, ač geneticky identický (v tomto pojetí neodpovídá národ jedinici, ale rodu, jehož potomky jsou jednotlivé epochy), se se socialismem jaksi přetvořil. Socialismus u „našeho hrdiny“ znamená čas dětství, kdy svět je bizarně zkroucen tak, že každý sedí ve své jamce a neproblematicky vnímá vlastní imanentní horizont. V dospívání se objevují otázky transcendence a právě jim odpovídají listopadové události. Dospívání, které mám na mysli (ne nutně časově omezené) zachytil výstižně Gombrowiczův Josífek.³ Jeho popis nám umožňuje pochopit, proč dospívání tak otálelo a Josífek setrval v dlouhém mládí.

¹Berd'ajev nahlíží na dějiny v jejich celistvosti, pro kterou znamená Kristovo ukřižování zásadní pramen dějin. Dějiny označují niterný pohyb v Bohu, čím se křesťanský Bůh liší od statických bohů. Křesťanství představuje skloubení árijské individuality a židovského kolektivismu. [5]

²Toto označení zachycuje komunistický náhled na válku a snaží se ukázat, jakým způsobem ji komunisté chtěli využít k vlastnímu prospěchu, což se jim povedlo znatelně méně než v Sovětském svazu, kde se Velká vlastenecká válka týčila mezi nejvyššími zakládajícími mýty (ve smyslu příběhu).

³Gombrowicze a Berd'ajeva spojují stejná témata, ačkoliv Gombrowicz postrádá náboženský kontext. Z koincidence hlavního tématu — držky (formy) u G. a strojové mechanizace u B. vedoucí k hnilobnému obsahu pod pozlátkem formy — vyplývá i G. relevance pro naše zkoumání. Lze se k němu uchýlit také tehdy, namítne-li se, že naše události navazovaly toliko na mezinárodní dění, a revoluce začala v Polsku.

Mně se zdálo, že se přímo nesluší tak snadno a lacino přehlížet usmrkance v sobě, že dospělí jsou příliš bystří a chápaví, než aby se nechali oklamat, a že ten, koho usmrkanec ustavičně pronásleduje, se nesmí ukazovat na veřejnosti bez něho. Možná že jsem bral poměr k vážnosti příliš vážně a že jsem příliš přecenil dospělost dospělých.
[8] 10

Tento úryvek ironicky glosuje pocit neurčitosti Josífka v novém světě. Revoluce přišla stejně nenadále jako Josífkův báječný nápad se vzkazem pro Pimka a Kopyrdu a kupodivu skončila vítězně. Vidíme také, že Josífek skutečně měl problémy s pózerstvím a hraním si na dospělého (výsledky „socialistické zákonnosti“). Změna přišla najednou nikým nečekána a otevřela dřívější hráze, vypustila nesrozumitelnost života a odkryla zásadnější horizont, na nějž dnešní Josífek občas zapomíná. Řekl jsem výše, že dějiny mají smysl, což lze vysvětlit podle Berd'ajeva jedině Božským niterným pohybem, a tento smysl předlistopadový systém popíral, předpokládá dosažení ráje na zemi. V tomto ráji by lidé žili sami pro sebe, čili nesmysl. Nelze-li ráje dosáhnout, úmorné pachtění (podle B. doprovázeného nespravedlivostí, která popírá konečnou spravedlnost) pozbývá analogicky smyslu. Listopadový převrat byl tak podle B. nezbytný a započal eón náboženské proměny, která navazuje na barbarství, kulturu a civilizaci a počíná dospělost národa. Ačkoliv neurčitost a otevřenost přinášejí zmatek, kvalitativní rozdíl mezi ním a bolševickým experimentem mechanizace člověka vyznívá nad veškerou pochybnost.

Reference

- [1] Holý: Malý český člověk a svělý český národ.
- [2] Vaněk, ed.: Mocní? A bezmocní? Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Interpretační studie životopisných interview.
- [3] Vaněk, Urbášek, ed.: Poražení? Životopisná interview.
- [4] Husserl: Krize věd a transcendentální fenomenologie.
- [5] Berd'ajev: Smysl dějin.
- [6] Berd'ajev: Ruská idea.
- [7] Berd'ajev: Duše Ruska.
- [8] Gombrowicz: Ferdýdurke.